

ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΓΝΩΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

6ο μάθημα

Δρ. Κωνσταντίνος Ευθυμίου
ΑΘΗΝΑ 2008

Νεοσυμπεριφοριστικές Προσεγγίσεις 2.3. Η θεωρία 'Ερέθισμα - Αντίδραση'

Από τις δεκαετίες του 1930 και του 1940, άρχισε να δίνεται έμφαση σε εκείνο που μεσολαβεί μεταξύ ερεθίσματος και αντίδρασης. Το περίφημο «**μαύρο κουτί**» ήταν κάτι που οι κλασικοί συμπεριφοριστές αρνήθηκαν ή παραμέλησαν να μελετήσουν.

Το ενδιαφέρον τώρα πια στρέφεται προς τους παράγοντες εκείνους (π.χ., κίνητρα, βιολογικές ανάγκες κλπ) που ως '**ενδιάμεσες μεταβλητές**' παρεμβάλλονται μεταξύ της εμφάνισης του ερεθίσματος και της έναρξης της αντίδρασης-συμπεριφοράς (Marx & Hillix, 1963).

Κυριότεροι εκπρόσωποι των νέων αυτών προσπαθειών είναι οι Hull, Miller, Dollard, Spence, Hebb. Οι νεοσυμπεριφοριστικές αυτές προσεγγίσεις αποτελούν ένα ενδιάμεσο στάδιο από τον κλασικό σε ένα ατελές ακόμα κοινωνικογνωστικό ρεύμα και στη γνωστική-συμπεριφοριστική προσέγγιση.

Clark L. Hull (1884-1952)

Υποστηρίζει ότι η σύνδεση των ερεθισμάτων δεν συνδέεται άμεσα και ευθέως με τις αντιδράσεις (Hull, 1943), αλλά ότι μεσολαβεί ο οργανισμός (ενδιάμεσες μεταβλητές). Μια πλήρης συμπεριφορά ξεκινά με ένα ερέθισμα, εν συνεχεία οι διαδικασίες του οργανισμού επιδρούν και διαμορφώνουν την αντίδραση με την οποία ολοκληρώνεται η συμπεριφορά. Κατά τον Hull η μάθηση είναι το αποτέλεσμα της προσαρμογής του οργανισμού στο περιβάλλον.

Οι «ενδιάμεσες μεταβλητές»

Οι σπουδαιότερες ενδιάμεσες μεταβλητές είναι οι *ορμές* ή *βιολογικά κίνητρα*, τα οποία δημιουργούν ανάγκες, η ικανοποίηση των οποίων λειτουργεί ως πρωταρχική ενίσχυση, η *παρόθηση* ή *απλώς κίνητρα*, τα οποία συνήθως προκαλούνται από εξωτερικά αίτια (π.χ., αμοιβή), η *δύναμη της συνήθειας*, η οποία προκύπτει από τη χρονική συνάφεια μεταξύ Ερεθίσματος-Αντίδρασης (Ε-Α) και η οποία αποκτά την ισχύ της από την ικανοποίηση βιολογικών κινήτρων. Όλα αυτά μαζί με την *ένταση του ερεθίσματος* παράγουν το '*δυναμικό αντίδρασης*' που είναι η ικανότητα του οργανισμού να απαντά στα διάφορα ερεθίσματα. Προκύπτει μάλιστα και η παρακάτω εξίσωση (Κολιάδης, 1995):

$$\text{Ορμή} \times \text{Κίνητρα} \times \text{Συνήθεια} \times \text{Ένταση ερεθίσματος} = \text{Δυναμικό αντίδρασης}$$

- Σύμφωνα με την παραπάνω εξίσωση, εάν κάποιο στοιχείο ισούται με 0, τότε και το όλο αποτέλεσμα θα είναι μηδενικό. Δεν θα υπάρχει δυναμικό αντίδρασης και άρα καμία αντίδραση. Εάν, από την άλλη, κάποιο ερέθισμα προκαλέσει αλλαγή της **ομοιόστασης** του οργανισμού (προκληθεί, π.χ., πείνα, ένταση, πόνος κλπ), τότε ο οργανισμός θα αντιδράσει. Εάν η αντίδραση αυτή ικανοποιήσει τις ανάγκες και συντελέσει στην επαναφορά της ομοιόστασης, η ενίσχυση είναι τόσο σημαντική που οδηγεί στην επανάληψη της συμπεριφοράς και στη δημιουργία συνήθειας. Το δυναμικό αντίδρασης δεν είναι μια σταθερά, αλλά ποικίλλει ανάλογα με τη στιγμή και τις συνθήκες. Για το λόγο αυτό, το είδος και η ισχύς της αντίδρασης ποικίλλουν.
- Ο Hull υποστήριξε και την ύπαρξη **λανθάνουσας μάθησης**, κατά την οποία ο οργανισμός μαθαίνει κάτι αλλά δεν εκδηλώνει τη μαθημένη συμπεριφορά. Φαίνεται να μαθαίνει χωρίς καμία σκοπιμότητα. Τη θέση αυτή επεξεργάστηκε και αναδιατύπωσε αργότερα ο Bandura.

- Η μεγάλη έμφαση του Hull στη μείωση της ορμής (ικανοποίησης αναγκών) ως μόνης ουσιαστικής αιτίας μάθησης, κρίθηκε μονομερής και ανεπαρκής.
- Ο κυριότερος συνεχιστής του, ο Spence (1960), θεωρεί πως δεν είναι αναγκαία ούτε τα βιολογικά κίνητρα αλλά ούτε και η ενίσχυση για να δημιουργηθούν συνήθειες, γιατί μια δυνατή συνήθεια μπορεί από μόνη της να προκαλέσει μια αντίδραση.
- Ο D. O. Hebb (1949, 1972) διερευνά τις ενδιάμεσες διεργασίες, οι οποίες, όπως υποστηρίζει, σχετίζονται μεν με τα ερεθίσματα, αλλά είναι ανεξάρτητες από αυτά. Οι ενδιάμεσες διεργασίες 'συνεργάζονται' με τα ερεθίσματα και έτσι προσδιορίζουν τις όποιες αντιδράσεις. Ο Hebb χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα για να περιγράψει τι εννοεί:
«όταν βρεθούμε αντιμέτωποι με ένα άγριο ζώο, τότε τρεπόμαστε σε φυγή (άμεση αντίδραση), όταν όμως βρούμε ένα δρόμο κλειστό, ενώ πριν ζέραμε ότι είναι ανοικτός, τότε δεν αντιδρούμε αμέσως, αλλά «σκεφτόμαστε» για να «αποφασίσουμε» τι θα πράξουμε.
- Αυτό το μεσοδιάστημα μεταξύ E-A καταλαμβάνουν οι ανώτερες γνωστικές λειτουργίες, δηλαδή, η σκέψη. Κατά τον Hebb, αυτές οι διεργασίες προέρχονται από τη δραστηριοποίηση *συναθροίσεων νευρικών κυττάρων*, που διεγείρονται τόσο από εξωτερικά όσο και από εσωτερικά ερεθίσματα. Συνοπτικά, λοιπόν, το 'μαύρο κουτί' μεταξύ ερεθίσματος και αντίδρασης, για τον Hull ήταν η μείωση της ορμής, για τον Spence η δύναμη της συνήθειας και για τον Hebb η ομαδοποίηση των νευρικών κυττάρων.

2.4. Η προσέγγιση των Dollard και Miller

- Οι John Dollard (1900-1980) και Neal E. Miller (1909-) είναι δύο επιστήμονες ιδιαίτερα γνωστοί για τις προσπάθειές τους να συνδυάσουν τα επιτεύγματα του Freud με τη θεωρία του Pavlov και του Hull. Το επιχείρησαν στο διάσημο βιβλίο τους 'Personality and Psychotherapy' στα 1950.
- Οι Dollard και Miller προσπάθησαν να ερμηνεύσουν τις κατά βάση ψυχαναλυτικές έννοιες, όπως η απώθηση, η μεταβίβαση, η εκδήλωση του συμπτώματος, το νευρωσικό άγχος μέσα από το πλαίσιο της μάθησης Ερέθισμα-Αντίδραση. Για παράδειγμα, περιέγραψαν τρία βασικά είδη συγκρούσεων:
- Η σύγκρουση 'προσέγγισης-αποφυγής'
- Η σύγκρουση 'προσέγγισης-προσέγγισης',
- Η σύγκρουση 'αποφυγής-αποφυγής'

- α) Στη σύγκρουση 'προσέγγισης-αποφυγής' το ίδιο ερέθισμα μπορεί να προκαλέσει τόσο την αντίδραση της προσέγγισης όσο και αυτό της αποφυγής. Ένα άτομο μπορεί να διχάζεται ανάμεσα στο να ζητήσει κάτι από τον προϊστάμενό του (προσέγγιση) και στο φόβο της ενέργειας αυτής (αποφυγή), ίσως επειδή στο παρελθόν παρόμοια συμπεριφορά είχε τιμωρηθεί. Η σύγκρουση αυτού του είδους είναι βασικό συστατικό για την ανάπτυξη **νευρωσικής συμπεριφοράς**. Το άγχος που προκαλείται απαλλάσσει το άτομο από την πίεση της ίδιας της σύγκρουσης, ενώ το σύμπτωμα που αναπτύσσεται (π.χ., μια καταναγκαστική συμπεριφορά) βοηθά στη μείωση του άγχους, γιατί το άτομο ασχολείται με το σύμπτωμα και κατά συνέπεια παύει να σκέπτεται την αρχική σύγκρουση που δημιούργησε και το όλο ζήτημα.
- β) Τη σύγκρουση 'προσέγγισης-προσέγγισης', στην οποία το άτομο διχάζεται ανάμεσα σε δύο επιθυμητές συμπεριφορές (π.χ. να πάει σε μια καλή ταινία ή σε ένα καλό εστιατόριο), ενώ

γ) στη σύγκρουση 'αποφυγή-αποφυγή' το άτομο διχάζεται ανάμεσα σε (εξίσου) ανεπιθύμητες ή δυσάρεστες εναλλακτικές. Η σύγκρουση αυτή μπορεί να αποτελέσει πηγή σημαντικών ποσοτήτων άγχους και άλλων αρνητικών συναισθημάτων.

- Οι Dollard και Miller μίλησαν, επίσης, για το ρόλο της μίμησης στην εκμάθηση νέων συμπεριφορών. Διατύπωσαν τη θέση ότι η αποτελεσματικότητα της μίμησης στηρίζεται στη θετική ενίσχυση που αυτή μπορεί να δεχθεί: το παιδί κάνει αυτό που κάνουν και οι ενήλικες της οικογένειάς του, αυτοί με τη σειρά τους το αμοιβούν και το παιδί γενικεύει και μιμείται όλο και περισσότερο. Όσο περισσότερες είναι οι ενισχύσεις, τόσο μεγαλύτερη και η μίμηση.

Κριτική των Θεωριών Μάθησης

Συνολικά, οι θεωρίες της μάθησης δίνουν έμφαση στις διαδικασίες (στο 'πώς'), παρά στις δομές της προσωπικότητας (π.χ. κίνητρα, χαρακτηριστικά, εικόνα εαυτού κλπ). Έτσι, τονίζεται η σημασία των συγκεκριμένων κάθε φορά συμπεριφορών και όχι των γενικών γνωρισμάτων. Το ενδιαφέρον, επίσης, είναι στραμμένο προς τη διατύπωση των γενικών νόμων που διέπουν τη μάθηση και πολύ λιγότερο στις ατομικές διαφορές.

• Για τις θεωρίες της συμπεριφοράς η έννοια 'προσωπικότητα' δεν σημαίνει κάτι συγκεκριμένο και δεν χρησιμοποιείται 'επίσημα'. Μια τέτοια έννοια δεν είναι απαραίτητη, εφόσον η εκδήλωση κάθε συμπεριφοράς (εκδήλως ή άδηλως) δεν χρειάζεται να δικαιολογηθεί ή να στηριχθεί σε κάποια υποκείμενη δομή ή σε κάποιο χαρακτηριστικό. Στην πραγματικότητα, κάτι τέτοιο αποτελεί ταυτολογία: Αν επιχειρούμε να εξηγήσουμε, για παράδειγμα, μια αντικοινωνική συμπεριφορά στη βάση ενός αντίστοιχου χαρακτηριστικού ή τάσης του ατόμου, τότε απλά διαγράφουμε ένα κύκλο. Και τούτο γιατί το 'γνώρισμα της αντικοινωνικότητας' δεν είναι τίποτα άλλο από το αποτέλεσμα της παρατήρησης ότι το άτομο αυτό εμφανίζει αντικοινωνικές συμπεριφορές. Δεν επεξηγούμε στην ουσία τίποτα. Ταυτολογούμε και θεωρούμε ότι ερμηνεύουμε κάτι, χωρίς αυτό να γίνεται. Αντίθετα, οι νόμοι της μάθησης επαρκούν για να ερμηνεύσουν κάθε ανθρώπινη εκδήλωση κατά τρόπο επαρκή και ικανό, καθώς δεν ψάχνουν να βρουν και να στηριχθούν σε υποκείμενες δομές, αλλά αιτιολογούν την εμφάνιση και διατήρηση των ίδιων των συμπεριφορών.

- Οι θεωρίες της μάθησης προσέφεραν σε γενικές γραμμές τρία σημαντικά πράγματα (Pervin & John, 1997):
 - α) Αναγνωρίζεται ο ρόλος των περιστασιακών και περιβαλλοντικών μεταβλητών στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η σύνδεση αυτού με τη γενικότερη διαμάχη ατόμου-περίστασης είναι μάλλον ατυχής, εφόσον εκείνο που γεννά τη συμπεριφορά είναι η αλληλεπίδραση. Οι θεωρητικοί της μάθησης δεν το αρνούνται αυτό, δίνουν όμως έμφαση στην ποικιλία και την ευκαμψία της ανθρώπινης συμπεριφοράς.
 - β) Η ανάπτυξη της θεωρίας βασίζεται στη συστηματοποίηση της έρευνας και,
 - γ) η θεραπεία προσεγγίζεται πλέον με μια πραγματιστική διάθεση, καθώς αναπτύσσονται προγράμματα και για προβλήματα που ως τότε είχαν 'ξεχαστεί' (π.χ., σχιζοφρένεια, αυτισμός, νοητική υστέρηση, εθισμός σε ψυχοτρόπες ουσίες κλπ).

- Από την άλλη πλευρά, βέβαια, υπάρχουν και ορισμένα αδύνατα σημεία:
- α) Η προσωπικότητα ως φαινόμενο υπεραπλουστεύεται και σημαντικά σημεία της (π.χ., οι γνωστικές διεργασίες) παραβλέπονται. Τα συμπεράσματα από πειράματα με ζώα δύσκολα γενικεύονται στους ανθρώπους, ενώ μόνο επιφανειακές συμπεριφορές εξηγούνται ικανοποιητικά, αφήνοντας τις συνθετότερες (π.χ. τη γλώσσα) χωρίς ουσιαστική ερμηνεία.
- β) Δεν υπάρχει μία ολοκληρωμένη θεωρία. Συχνά δε, παρατηρείται χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης (π.χ. η συστηματική αποευναισθητοποίηση λειτουργεί στη βάση των θεωριών της μάθησης ή για άλλους λόγους)
- γ) Χρειάζεται ακόμα περισσότερη τεκμηρίωση όσον αφορά την αποτελεσματικότητα της θεραπείας, εφόσον τίθενται συνεχώς τα ζητήματα της δυστοκίας στη γενίκευση των νέων μαθήσεων και του κινδύνου απόσβεσής τους (Bandura, 1972, Eysenck & Beech, 1971). Τα τελευταία χρόνια, όμως, συντελεστεί μεγάλη πρόοδος ως προς το σημείο αυτό.

Σύνοψη

- Οι κλασικές θεωρίες της μάθησης άσκησαν σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση της ψυχολογίας και των θεωριών προσωπικότητας όπως τις γνωρίζουμε σήμερα. Ήδη όμως από τη δεκαετία του 1960 περίπου και μετά το ενδιαφέρον περνά πια στις κοινωνικογνωστικές και τις γνωστικές θεωρίες μετά από τη λεγόμενη 'γνωστική επανάσταση'.

Κ. Ευθυμίου Γ.Σ.Θ.Π.

14

George Kelly (1905 – 1967)

- **The psychology of personal constructs.**
2 vols., New York: Norton, 1955.

Κ. Ευθυμίου Γ.Σ.Θ.Π.

15

Η ΠΡΩΙΜΗ ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ G. KELLY

- Η 'Θεωρία των προσωπικών νοητικών κατασκευών' του George Kelly (1905-1956), η οποία δίνει έμφαση στο όλο άτομο, διαμορφώθηκε μέσα από την επαφή με πελάτες που βρισκόταν σε θεραπεία.
- Ο Kelly αντιμετωπίζει το άτομο ως ένα επιστήμονα. Όλοι οι άνθρωποι, κατά τον Kelly, ζουν κάποια γεγονότα, και παρατηρούν ομοιότητες και διαφορές σε αυτά. Διαμορφώνουν έννοιες ή κατασκευές για να τα βάλουν σε μία σειρά και ακολούθως με βάση αυτές τις νοητικές κατασκευές προσπαθούν να προβλέψουν τα μελλοντικά γεγονότα και την έκβασή τους (Kelly, 1955). Το άτομο φαίνεται να ενδιαφέρεται κυρίως για το μέλλον. Το άτομο αναπαριστά μέσω νοητικών κατασκευών τη ζωή και την πραγματικότητα και προσπαθεί να αναπτύξει σχετικές θεωρίες. Κατά την πάροδο του χρόνου όμως οι κατασκευές ανυψώνονται όπως και ο εαυτός μας. Ορισμένα άτομα έχουν την ικανότητα να βλέπουν τη ζωή με πολλούς διαφορετικούς τρόπους (μέσα από μια πληθώρα νοητικών κατασκευών), ενώ άλλοι προσκολλώνται σε μια μόνο ερμηνεία των πραγμάτων. Το άτομο ερμηνεύει ελεύθερα τον κόσμο μέσα από τις κατασκευές του, ενώ ταυτόχρονα περιορίζεται από αυτές γιατί οι εναλλακτικές ερμηνείες δεν μπορεί να είναι περισσότερες ή διαφορετικές από τις λίσες (κατασκευές) που έχει κατασκευάσει (Kelly, 1958).¹⁶

Κατά συνέπεια, αντικειμενική πραγματικότητα ή απόλυτη αλήθεια δεν υπάρχει. Υπάρχουν ερμηνείες των πραγμάτων και μόνο και ο στόχος είναι η κατανόησή τους. Κάθε άτομο έχει το δικό του εύρος εναλλακτικών κατασκευών από τις οποίες επιλέγει για να ερμηνεύσει κάθε φορά τα γεγονότα.

Ο όρος **‘νοητική κατασκευή’** είναι στην πραγματικότητα ένας τρόπος ερμηνείας του κόσμου. Το άτομο στην προσπάθειά του να βάλει τάξη στο χάος παρατηρεί τα γεγονότα, διαπιστώνει ομοιότητες και διαφορές και σχηματίζει νοητικές κατασκευές οι οποίες συνίστανται σε ζεύγη αντιθέτων.

Για να σχηματιστεί μια κατασκευή χρειάζονται τρία τουλάχιστον στοιχεία: δύο που ομοιάζουν (*πόλος ομοιότητας* της νοητικής κατασκευής) και ένα τρίτο που διαφέρει (*πόλος αντίθεσης*). Π.χ., η παρατήρηση δύο χώρων όπου υπάρχει ησυχία (εκκλησία, νοσοκομείο) και ενός χώρου με θόρυβο (κέντρο διασκέδασης) θα οδηγήσει στη σύνθεση της νοητικής κατασκευής ‘ήσυχος-θορυβώδης’. Η νοητική κατασκευή αποτελείται από μια σύγκριση ομοιότητας-αντίθεσης.

Κατά τον Kelly (1955), όποια νοητική κατασκευή αποδίδει κανείς στους άλλους, ισχύει δυνάμει και για τον εαυτό του. Δεν μπορεί, λ.χ., να αποκαλέσει κάποιος ένα άλλο «ανόητο», χωρίς αυτό να αποτελεί μια διάσταση και για το δικό του τρόπο ζωής.

Κ. Ευθυμίου Γ-Σ Θ.Π.

17

Κάθε κατασκευή αποτελείται από μία μόνο διάσταση ή στοιχείο. Για παράδειγμα, δεν υπάρχει κατασκευή ‘πολύ ωραίο-πολύ άσχημο’. Η έννοια αυτή προήλθε από την σύνθεση δύο επιμέρους κατασκευών: του ‘ωραίο-άσχημο’ και του ‘πολύ-λίγο’. Με τον ίδιο τρόπο μπορούν να συνδεθούν δύο ή περισσότερες νοητικές κατασκευές παράγοντας έτσι τον πλούτο και την πολυπλοκότητα του τρόπου ερμηνείας του κόσμου από το κάθε άτομο. Η πολυπλοκότητα όμως αυτή μπορεί να καταστεί ορισμένες φορές αίτιο συγκρούσεων, καθώς κάθε άτομο κάνοντας χρήση των δικών του κατασκευών ερμηνεύει το κόσμο και τις καταστάσεις διαφορετικά από τα άλλα άτομα.

Κ. Ευθυμίου Γ-Σ Θ.Π.

18

Σύμφωνα με τον Kelly, δεν είναι όλες οι νοητικές κατασκευές λεκτικές, ούτε πάντα διαθέσιμες σε λεκτική μορφή. Μια *λεκτική κατασκευή* μπορεί να εκφραστεί με λέξεις, ενώ μια *προλεκτική εννοιολογική κατασκευή*, που χρησιμοποιείται ακόμα και αν το άτομο δεν μπορεί να τη διατυπώσει λεκτικά, δημιουργήθηκε πριν αναπτύξει τη χρήση της γλώσσας. Μερικές φορές το ένα από τα στοιχεία της κατασκευής δεν μπορεί να αποδοθεί με λέξεις. Είναι *βυθισμένο*. Π.χ., το άτομο που υποστηρίζει ότι ο κόσμος είναι καταφανώς άδικος, έχει βυθισμένο το άλλο άκρο της κατασκευής, αφού πρέπει να έχει επίγνωση της αντίθετης κατάστασης για να είναι σε θέση να σχηματίσει τη σχετική κατασκευή.

Κ. Ευθυμίου Γ-Σ Θ.Π.

19